

**Andrea
Pitzerová**

**JEDNA
DLOUHÁ
NOC**

**Obecné dějiny
koncentračních
táborů**

Host

Foto © Ulrike Wilson

Andrea Pitzerová

je americká publicistka a spisovatelka. Její články se objevují v novinách a časopisech *The Washington Post*, *Vox*, *Slate*, *USA Today* nebo *Longreads*. V roce 2009 založila při Niemanově nadaci pro žurnalistiku na Harvardově univerzitě platformu pro narativní novinařinu Nieman Storyboard, kde tři roky působila jako šéfredaktorka. Dříve se také živila jako novinářka na volné noze, hudební kritička, portrétistka, překladatelka z francouzštiny, vedoucí prodejny hudebnin a instruktorka sebeobrany. Jako spisovatelka debutovala v roce 2013 knihou *The Secret History of Vladimir Nabokov* (Utajená minulost Vladimira Nabokova), která byla nadšeně přijata.

**Andrea
Pitzerová**

JEDNA
—
DLOUHÁ
—
NOC
—

**Obecné dějiny
koncentračních
táborů**

Brno 2019

One Long Night

Copyright © 2017 by Andrea Pitzer

This edition published by arrangement with Little, Brown
and Company, New York, New York, USA

All rights reserved

Photograph "Expulsion of the Armenian people
into the desert" by Armin T. Wegner © Wallstein Verlag

Translation © Radim Klekner, 2019

Czech edition © Host - vydavatelství, s. r. o., 2019
(elektronické vydání)

ISBN 978-80-275-0195-3 (PDF)

Obsah

11	Předmluva	České lágry (Jiří Padevět)
19	Poznámka ke zdrojům	
23	Úvod	Plavba na Guantánamo
37	Kapitola 1.	Zrození generály
71	Kapitola 2.	Smrt a genocida v Jižní Africe
103	Kapitola 3.	První světová válka a válka proti civilistům
131	Kapitola 4.	Zrod gulagu
171	Kapitola 5.	Osvětimské struktury
225	Kapitola 6.	Přírůstky zla
257	Kapitola 7.	Nevlastní děti gulagu
293	Kapitola 8.	Ozvěny impéria
321	Kapitola 9.	Levobožci táborů
349	Kapitola 10.	Guantánamo a svět
399	Poděkování	
403	Poznámky	
439	Seznam vyobrazení	
441	Rejstřík	

Předmluva

ČESKÉ LÁGRY

Vzhledem ke geografické poloze prvorepublikového Československa se našich zemí, tedy i areálu současné České republiky, tragicky dotkl jak nacistický, tak komunistický experiment. V naší historické paměti zanechaly nesmazatelnou stopu, v obrovském množství rodin zůstaly jen vzpomínky na mrtvé, se kterými se nebylo možno kvůli ostatnému drátu ani rozloučit. V řadě rodin dokonce zanechaly vzpomínku na blízké vězněné jak nacisty, tak komunisty.

Místa internace, týrání a zabíjení se tak stala od roku 1938 nedílnou součástí našeho geografického prostoru a v různých podobách nás provázela až do začátku šedesátých let dvacátého století. To, že barákové tábory z našeho prostoru poté postupně mizely, nebo začaly plnit jinou funkci, včetně té rekreační, mělo několik příčin. Hlavní bylo rozmělnění komunistické agrese proti vlastním občanům, protože i režim pochopil, že je levnější a pohodlnější si obyvatelstvo koupit a zkorumpovat než ho zabít a žalářovat — a kromě toho řada z těch, kteří byli zásadně proti komunistickému ráji, už zabita nebo vyhnána byla. Dalším důvodem mizení barákových táborů byl i „pokrok“: některé z lágrů se změnily v dobře střežené vězniče, fungující dodnes a izolující místo vězňů politických vězně krápní.

Existenci koncentračních táborů na území dnešní České republiky lze rozdělit do tří fází. Můžeme také rozdělit koncentrační tábory podle účelu, deklarovaného totalitním režimem, ať už nacistickým, nebo komunistickým, na pracovní, pracovně nápravné, nápravně pracovní, nucené práce, cikánské, internační, koncentrační a další. Toto rozdělení je podle mého názoru naprosto scestné a často je pokusem zlehčit utrpení internovaných.

Jsem přesvědčen, že obětem totalitní zvěle bylo zcela lhostejno, zda sedí za plotem tábora pracovního, či koncentračního. Ve veřejném prostoru se v současnosti rovněž operuje s názorem, že pokud zařízení nemělo strážní věže a plot z ostatního drátu, ideálně pod napětím, nejednalo se přece o „koncentrák“. Nepřál bych těmto technicky zaměřeným diskutérům ani noc pobytu třeba v prázdné tovární hale, kde byl jediným ložním prádlem náhodně ukořistěný papírový pytel od cementu.

Během první fáze, která začíná na podzim roku 1938 a končí na jaře 1945, budovaly tábory jednak nacistický režim, jednak protektorátní vláda, zcela poslušna rozkazů z Berlína. První tábory vznikly na podzim roku 1938 v okupovaném československém pohraničí. Většina z nich existovala krátce a sloužila především k okamžité internaci politických odpůrců nacistického režimu a Židů. Tyto tábory nepatřily do proorganizovaného systému „velkých“ koncentračních táborů, řízených a spravovaných SS. Typickým příkladem takového tábora je internační místo pro Židy z Karlových Varů a okolí, zřízené začátkem listopadu 1938 na tehdejší předměstí Olšová Vrata. Nejvíce internovaných se zde ocitlo po takzvané křišťálové noci, jednalo se asi o tři sta osob. Nebyl pro ně postaven barákový tábor, nebyli převlečeni do pruhovaných stejnokrojů, nebyli zahrnuti do ostatního drátu a postřelované pásmo. Byli prostě nahnáni do stodol hlídaných místními nacisty a příslušníky pořádkové policie. I přesto, nebo právě proto se o koncentrační tábor bez pochyb jednalo. Byli zde totiž věznění lidé, jejichž jediným proviněním bylo, že byli jiní. Nebo spíše to, že je totalitní systém a nakonec i poslušná společenská majorita za jiné označily.

Během nacistické okupace vznikla především na území odtrženém již na podzim 1938 celá řada pobočných táborů a pracovních komand nacistických koncentračních táborů, spadajících do systému koncentračních táborů SS. Jednalo se o pobočky táborů Flossenbürg, Ravensbrück, Gross-Rosen i Auschwitz. Některé pobočky byly založeny i na území výcvikového prostoru Waffen-SS na jih od Prahy na Neveklovsku a Benešovsku. Drtivá většina těchto poboček byla založena na místech, která spadala nikoli pod protektorátní, ale pod říšskou jurisdikci. Vězni a vězeňkyně těchto táborů pracovali na stavbách, ve zbrojní výrobě a v chemických, ale také ve stáčírně minerální vody v Korunní, protože i příslušníci SS potřebovali konzumovat pramenitou minerální vodu a potřebovali na ní vydělávat.

Zajímavou výjimkou je pobočka koncentračního tábora Auschwitz zřízená v Brně, o které je v České republice velmi malé povědomí. Možná i proto, že vězni byli výhradně polští odbojáři a političtí vězni, a možná i proto, že zde kupodivu nikdo z vězňů, pracujících na stavbě technické akademie SS, nezahynul. Brněnská pobočka Auschwitz je zcela jistě hodna pozornosti, jednak proto, že nabourává tradiční představu o tom, jak vypadá „koncentrák“, jednak z toho důvodu, že jedním z velitelů tohoto tábora byl SS-Hauptscharführer Gerhard Palitzsch, velmi odpudivá postava i na poměry SS: muž, který se podílel na stovkách vražd Židů a Romů v kmenovém táboře Auschwitz a jenž byl do Brna přeložen za trest, protože neváhal okrádat vězně o minimální přídělky jídla a požadovat po vězeňkyních pohlavní styk. Nakonec byl odvelen na východní frontu, kde padl při obraně Budapešti.

V řadě nacistických táborů se v průběhu okupace měnila skladba internovaných. Válečné zajatce střídali Židé nebo političtí odpůrci nacismu či odbojáři. Jedno se neměnilo po celou dobu okupace. Vězni mohli být kdykoli zabiti, nebo odvezeni někam — kde mohli být zabiti. Žili v soustavném napětí, jehož mírnějším vyústěním bylo pár facek od dozorce nebo kápa, zpravidla vězně kriminálního, v horším případě kulka do zátylku nebo nástup do vagonu směřujícího do dalšího kruhu pekla. Vzhledem k tomu, jaké úsilí nacisté do poslední chvíle vkládali do věznění a zabíjení všech svých odpůrců a těch, které označili za jiné, není s podivem, že na území dnešní České republiky zahynuli lidé z celé Evropy, od Francie až po Rusko. V naší krajině najdeme místa, kde umíraly řecké nebo maďarské Židovky, místa, kde umírali francouzští, polští, ukrajinští nebo ruští váleční zajatci. Pokud se podíváme detailně na jaro 1945, kdy nacistická říše definitivně umírá, možná nás napadne, že nacisté ochotněji vyklízeli obsazená města a obranná postavení, než aby opouštěli místa, kde do poslední chvíle vraždili vězně.

Protektorátní vláda a úřady, poslušny nacistického budování nové, čisté a krásné Evropy, se na vytváření míst internace podílely. Na základě protektorátních zákonů a nařízení vznikly tábory pro osoby, které jsou dnes často označovány jako nepřizpůsobiví. Vznikly tábory pro lidi, kteří se neměli co potulovat po krásných a čistých městech a vesnicích v Čechách a na Moravě a neměli rušit české a moravské dělníky a rolníky při usilovné práci pro novou Evropu. Vznikly tábory také pro české a moravské Romy,

kteří do kategorie nechtěných spadli již během druhé republiky a jež mezi jiné zařadily protektorátní úřady více než ochotně.

Na příkladu tábora v Letech vidíme, jak je část společnosti i po dlouhých desetiletích schopna a ochotna bagatelizovat utrpení svých spoluobčanů a jak jsou schopni současní politici na utrpení jedněch vybudovat nenávist druhých. Část společnosti je ochotna diskutovat o tom, zda místo, kde zahynulo mimo jiné sto dětí do tří let, bylo, či nebylo koncentračním táborem.

Podobné diskuse lze zaznamenat i o ghettu Terezín, jedné z největších evropských přestupních stanic do nacistických vyhlazovacích táborů na východě dnešního Polska. Na podobných debatách je jasně patrné, že v každé společnosti, i kdyby byla sebedemokratičtější, se najdou lidé ochotní budovat lágry pro jiné. Pro každého, kdo bude za jiného označen.

Po pádu nacistického režimu a osvobození Československa se karta obrátila a ti, kdo dráty hlídali, se ocitli na druhé straně plotu. Jako vždy během dějinných zvrátů se v roli obětí a v roli nehodných ocitla i řada dětí, žen a starců, kteří možná zvedali pravici k árijskému pozdravu, když se to společensky vyžadovalo, podobně jako o pár let později řada občanů Československa radostně mávala politickým gangsterům z KSČ mávátky při prvomájovém průvodu, aniž by se v době budování falešného ráje něčím provinila. Během převzetí moci se příliš nehledí na to, kdo je vinen méně, kdo více a kdo třeba vůbec. Během převzetí moci jsou podstatné vnější znaky, tedy především kdo mluví jakým jazykem a kdo má jinou uniformu. Na jaře a v létě 1945 se tak stávalo, že se za ostatními dráty nové republiky ocitli i německy mluvící Židé, kteří se právě vraceli zpoza drátů nacistických.

Internální místa pro české a moravské Němce vznikala od května 1945 velmi živelně a k internaci civilistů i válečných zajatců bylo použito jakékoli místo, které se dalo zamknout a snadno střežit, počínaje jednotřídkou v zapadlé obci a konče stadionem na pražském Strahově, který se velmi rychle stal místem násilí a utrpení. Když byla všechna místa, která se dala zamknout, beze zbytku využita, obehnila se ostatním drátem louka a váleční zajatci byli ponecháni bez jídla svému osudu. Asi největším takovým táborem byla louka u obce Albeř v jižních Čechách, kde bylo zřejmě najednou izolováno více než dvacet tisíc vojáků wehrmachtu a Waffen-SS, kteří

po stovkách umírali hladem. Tábory léta 1945 postupně mizely a některé z nich, především ty zajatecké na Jáchymovsku, na konci čtyřicátých let změnilы účel.

Touto změnou začala poslední fáze existence táborů na území dnešní České republiky.

Komunistický režim začal okamžitě po převzetí moci v únoru 1948, zcela poslušen ruského velení, likvidovat domnělé i skutečné protivníky. Na rozdíl od nacismu, který kategorie svých nepřátel jasně deklaroval dopředu, se kategorie nepřátel komunismu během rudého panství přelévaly, prolínaly, měnily a teror mohl postihnout opravdu každého. To komunistický režim na rozkaz sovětských poradců prokázal především vraždou svého bývalého generálního tajemníka Rudolfa Slánského, který byl sám jedním z hybatelů komunistické represe. Československý komunismus, stejně jako většina evropských totalitních systémů, se snažil od samého počátku krutovlády opřít svoji legitimitu nejen o vyšetřovatele Státní bezpečnosti a Lidové milice, ale i o novou zákonnost.

Jednou z prvních nových norem byl zákon číslo 247/48 Sb. ze dne 25. října 1948 o táborech nucené práce. Tyto tábory, zřizované u velkých průmyslových podniků, v regionech s těžbou uhlí, nedaleko železáren, ale i v místech státních statků, jsou dnes záležitostí pozapomenutou, ale pro ranou fázi komunistického režimu emblematickou. Do tábora nucené práce se mohl dostat naprosto kdokoli, nebylo k tomu potřeba být jiný, nebylo potřeba být bojovníkem proti komunismu, stačilo, když na kohokoli z občanů vznikajícího komunistického ráje ukázal jiný občan prstem. Potom se sešla takzvaná příkazovací komise, složená zpravidla ze tří prověřených soudruhů, a ve většině případů rozhodla, že dotyčný občan by byl v budoucnu schopen špatně pomyslet o lidově demokratickém zřízení. To úplně stačilo, aby byl kdokoli donucen ze dne na den zcela změnit svůj život. A protože komunisté budovali společnost stejně čistou, zdravou a krásnou jako nacisté, ocitli se v táborech nucené práce bývalí politici demokratických stran, advokáti, lékaři, tuláci, Romové, prostitutky, zkrátka všichni, kdo překáželi. Výjimku tvořili bývalí důstojníci a vojáci, většinou hrdinové domácího i zahraničního protinacistického odboje, které komunistický režim nechal trpět pohromadě a tak se jich bál, že jim nezřídil tábor nucené práce v barákovém lágru, ale rovnou v části kamenné věznice Mírov. Osoby

internované v táborech tohoto typu nebyly souzeny žádným soudem a nebyly tedy v dobové terminologii označovány jako vězni, ale jako chovanci. Šlo přece o jejich převýchovu a jejich dobro.

Dá se říci, že tábory nucené práce byly jakýmsi předstupněm nápravně pracovních táborů, které vznikaly od roku 1949, byť toto označení se oficiálně používalo až od roku 1954. Nápravně pracovní tábory byly zřizovány především v místech těžby a zpracování uranové rudy, kterou ještě vláda třetí Československé republiky slíbila soudruhu Stalinovi, aby měl z čeho vyrábět atomové bomby. Tyto tábory byly technicky zcela srovnatelné s nacistickými koncentračními tábory a rovněž brutalita dozorců a kápů byla stejná jako brutalita dozorců v Dachau nebo Buchenwaldu. Vedle brutálního zacházení, mizerné stravy a téměř žádné lékařské péče byli vězni vystaveni radioaktivnímu záření, ať už během těžby, nebo při zpracování uranové rudy. Nejpříšernějším a dosud existujícím místem komplexu těchto koncentračních táborů byla takzvaná Věž smrti v táboře Vykmanov II. Ve věži, tedy v třídírně a drtičce uranové rudy, která se sem svážela z celých Čech, byli vězni nuceni třídit uranovou rudu bez jakýchkoli ochranných pomůcek (jediným vybavením byly masky, jež před radioaktivitou nechránily a ve kterých se nedalo v prašném prostředí dýchat) a řada z nich na následky této práce zemřela. Na pracovišti bylo tolik prachu z drcené uranové rudy, že nebylo vidět vlastní předpaženou ruku. Většina vězňů po prvních několika dnech práce dostala vysokou horečku. Vězni většinou spali v pracovním oděvu, ve kterém byli vystaveni během směny prachu z uranové rudy, a prádlo jim bylo měněno nejdříve jednou za tři týdny. Kromě těchto příšerných pracovních podmínek byli týráni a šikanováni velitelem tábora a původně řezníkem Miroslavem Píbilem a dalšími dozorci, ale také kriminálními a retribučními vězni, kteří vykonávali funkci kápů. Bývalí politici, vojáci zahraničního odboje, řeholníci a kněží, studenti a spisovatelé tak byli týráni vrahy, násilníky, zloději, kolaboranty a konfidenty gestapa.

Komunistické lágry tohoto typu existovaly až do začátku šedesátých let, například koncentrační tábor ve Rtyni v Podkrkonoší, jehož vězni měli to štěstí, že netěžili uranovou rudu, ale „jen“ černé uhlí, byl zrušen až v roce 1965, tedy v době, kdy československá společnost začínala být pomalu konejšena socialismem s lidskou tváří a kulturním uvolněním. Jeden z nejhorsích uranových lágrů, nazvaných s typickým totalitním cynismem Rovnost, byl uzavřen v roce 1961.

Začátkem šedesátých let se uzavřela historie „našich lágrů“, ale neuzavřela se historie totalitní represe. Komunistický režim dál zavíral a trýznil své odpůrce, na místech některých lágrů vyrostly věznice, na místech jiných chatové kolonie, kde v klidu dožili bývalí dozorcí komunistických táborů. Nad oběťmi se zavřela voda, která byla zčeřena až po roce 1989.

Podle mého názoru jsme se dosud s dědictvím našich lágrů, ať už těch protektorátních, nebo těch komunistických, většinově nevyrovnali. Možná k tomuto vyrovnávání pomůže i předkládaná kniha, která popisuje fungování moci v uzavřených systémech koncentračních táborů s mrazivou přesností a zároveň velmi poutavě.

Jiří Padevět

Poznámka ke zdrojům

Tato kniha obsahuje podrobné informace z archivních dokumentů, reportáží pořizovaných na místě, osobních zápisků a rozhovorů vedených s cílem získat očitá svědectví vězňů a dalších osob, které v táborech pobývaly. Mé první bádání v tomto ohledu začalo na jaře roku 2008. Mezi léty 2011 a 2016 jsem navštívila archivy a stávající či bývalá vězeňská zařízení u kalifornského jezera Tule, v polské Osvětimi a Varšavě, německém Dachau, Hamburku a Berlíně, ruském Petrohradě, v Praze a Šumperku v České republice, v Gursu a Paříži ve Francii, ve švýcarské Ženevě, v Tallinnu a Klooze v Estonsku, v chilském Santiagu, argentinském Buenos Aires, v Rangúnu a Sittwe v Barmě a též na americké námořní základně Guantánamo. Hovořila jsem s historiky, aktivisty, vojáky a právníky, stejně jako s bývalými i současnými dozorci a přeživšími z táborů.

Svědectví jistě mají svá slabá místa, totéž však platí o oficiálních záznamech. Oba zdroje jsou nicméně užitečné. Tam, kde politický nátlak ovlivnil svědectví zadržovaných, jsem na tato zkrácení skutečnosti upozornila, nebo jsem se snažila pasážím postiženým tímto způsobem vyhnout. Nejpodrobnější kritická svědectví o koncentračních táborech občas pocházela od příslušníků takzvaného znepřáteleného národa. Jejich vyprávění jsou někdy pravdivá, avšak ne vždy úplná. Některé zdroje jsou propagandou i legitimním záznamem událostí. Snažila jsem se tento materiál používat teprve po zralé úvaze.

Je lákavé sledovat, jak se příběhy vězňů touto knihou táhnou, jako by byly do jisté míry typické. V mnoha ohledech tomu tak není. Klíčovým je v tomto směru fakt, že se ve velké většině jedná o příběhy těch, kdo přežili.

Vězňové zmínění v knize jsou navíc jako celek vzdělanější a politicky aktivnější a se značnou pravděpodobností také napojeni na občanská sdružení, která se jim snaží pomáhat. Díky svým přátelům nebo osobním kontaktům často získali práci ve veřejné správě či zdravotnictví.

I když v mnoha koncentračních táborech byli zadržováni intelektuálové, politické osobnosti, spisovatelé či podnikatelé, většina těch, kdo v nich v minulém století skončili, byli prostí, nevzdělaní či apolitičtí lidé. Tedy ti, u nichž je nejmenší pravděpodobnost, že by dostali šanci vyprávět svůj příběh a že by se někdy dočkali toho, aby byl jejich příběh vyprávěn někým druhým. Absence jejich výpovědí by činila jakýkoli panoramatický obraz táborů neúplný.

Vězňové byli navíc zatíženi vlastními předsudky, omyly a v některých případech měli dokonce na svědomí i zločiny — čímž chci říct, že to jsou lidské bytosti. Snažila jsem se je proto zobrazit jako takové.

*Nikdy nezapomenu na tuto noc, první noc v táboře,
jež proměnila můj život v jedinou dlouhou,
nasedmkrát zamčenou temnotu.*

— ELIE WIESEL, NOC

Může se to stát a může se to stát kdekoli.

— PRIMO LEVI

Úvod

PLAVBA NA GUANTÁNAMO

1. Trajekt o dvou palubách přiváží návštěvníky na návětrnou stranu námořní základny v Guantánamské zátocy a vyloží je na úpatí hory jen kousek od Camp Justice. Hrstka stávajících a bývalých vězeňských zařízení, pojmenovaných Camp Echo či Camp Delta, je soustředěna v jihovýchodním koutě základny, obehnaná drátěnými ploty, po jejichž vrcholu se táhnou kotouče žiletkového drátu. V těchto stále fungujících zařízeních je zadržován malý počet vězňů čekajících na proces, stejně jako těch, jejichž případ nebude v Camp Justice nikdy projednáván.

Trajekt kotví u nákladního přístaviště v místě zvaném Fisherman's Point. Prázdné molo může jen stěží povědět něco o jeho pohnuté historii, plné dávných příběhů. V roce 1898 zde během americko-španělské války přistála námořní pěchota USA. Mariňáci se objevili na břehu v ranních hodinách 10. června, zapálili nedalekou rybářskou vísku a před obědem obsadili španělskou pevnůstku nad ní, sloužící jako pozorovatelná. Na pahorku zřídili tábor pro válečné zajatce, který se později rozrostl v námořní základnu a tu Američané již nikdy neopustili.

Bronzová plaketa, vetknutá do bílé kamenné mohyly u moře, připomíná ještě mnohem dřívější invazi. Při své druhé cestě k břehům Ameriky v roce 1494 navštívil Kryštof Kolumbus i Fisherman's Point a prohlásil Kubu za španělské území. Na plaketě stojí, že se se svými muži pídili po zlatě, jelikož jim však jejich „vyhlídky nepřipadly valné, na druhý den odpluli“.

Kuba zůstala španělskou kolonií po více než čtyři století, jež uběhla od Kolumbovy expedice. V devadesátých letech devatenáctého století

Španělsko na ostrově vybudovalo první koncentrační tábor na světě. Ztráty na lidských životech rozpoutané tímto rozhodnutím posléze vedly k pádu kolonie, když na pobřeží dorazila americká námořní pěchota a stanula na stejném kousku země jako před několika stoletími Kolumbus.

Ještě před několika lety by mě vůbec nenapadlo plout na Guantánamo. Pak jsem se však rozhodla sepsat historii koncentračních táborů. Skutečnost, že v jedenadvacátém století je zde někdo zadržován, může být matoucí, nepřipadalo mi ale, že bych se na Guantánamo měla dívat jako na koncentrační tábor. Čím více času jsem však trávila bádáním o hromadném zatýkání a zadržování osob, tím více se mi ukrádala na mysl.

Bylo pro mě nemyslitelné psát o nějakém místě, aniž bych ho navštívila. A tak jsem v roce 2015 uskutečnila dvě návštěvy. Při té první jsem měla příležitost sledovat výslechy pěti vězňů, zadržovaných v souvislosti s událostmi z 11. září 2001, předtím, než byli souzeni. Ti se objeví v poslední kapitole této knihy. Jelikož jsem jejich příběh nemusela dodat k určitému termínu, jak se očekávalo od ostatních novinářů plavících se se mnou, rozhodla jsem se využít toho, že se cesty nezúčastnil jistý, původně akreditovaný kreslíř, a strávit co nejvíce času v soudní síni, speciálně vybudované pro ty, kdo byli zajati ve válce proti terororu. Protože jsem sem dorazila patnáct let poté, co k výše zmíněným událostem došlo, měla jsem co dohánět.

Druhá cesta mě přivedla do vězeňského tábora, přesněji do toho, kam mi byl povolen přístup. Vzkročit na půdu Guantánama v obou případech znamenalo ocitnout se v jiném světě. Několik tisíc zaměstnanců tábora a desítky budov, jež byly součástí vězeňské mašinerie pro — svého času — něco přes stovku zajatců, vyvolávají zdrcující pocit. Skutečností, která mě zneklidňovala nejvíce — totiž legitimitou toho, že jsou někde podezřelí po více než jedno desetiletí zadržováni bez soudu —, se však vojáci a mariňáci, kteří zde úporně konali svou práci, nijak nezabývali. Zásadní otázky byly rozhodovány jinde. Zajatci prostě sedí ve vězení a zůstanou tu tak dlouho, dokud budou platit příslušné rozkazy.

Po 11. září 2001 však byl fakt, že Američané dali Guantánamu posvěcení coby ideálnímu místu pro zadržování osob bez soudu, přijat ve světě se stejným zděšením, které v roce 1896 vyvolalo rozhodnutí Španělska označované jako *reconcentración* — tedy hromadné věznění civilistů. Zásadní je přitom skutečnost, že americké zajatecké tábory na Guantánamu

z jedenadvacátého století představují dědictví španělských táborů ze století devatenáctého. Jsou ovšem odděleny několika generacemi, přičemž každá opakující se událost v sobě nese prvky té starší, zatímco se zároveň vyvíjí v něco nového.

Historie koncentračních táborů putuje z Kuby do celého světa a zase zpět, navštíví šest kontinentů a takřka každou zemi, na kterou po cestě narazí. Po celých těch více než sto let existovaly tábory na řadě míst na světě. Baráky a ostnatý drát zůstávají jejich nejproslulejšími symboly, tábor jako takový je však charakterizován více svými zajatci než nějakými vnějšími rysy. Koncentrační tábor existuje všude tam, kde se nějaká vláda snaží zadržovat skupinu civilistů bez přístupu k běžným právním procedurám — někdy z toho důvodu, aby oddělila od ostatních osoby, jež považuje za cizince či vetřelce, někdy proto, aby je potrestala.

Pokud jsou vězení určena podezřelým odsouzeným za spáchané zločiny řádným soudem, v koncentračním táboře jsou zadržováni ti, kdo zpravidla vůbec souzeni nebyli. Pro osoby v tomto smyslu slova se pak nejlépe hodí výraz zadržovaný, pro účely této knihy je však můžeme označovat rovněž jako vězně či zajatce. Někdy, jako je tomu na Guantánamu, je uvádění jednotlivých kategorií zadržovaných osob spojeno se specifickou právní ochranou. Označení „vězeň“ v sobě může zahrnovat udělení práv poskytovaných válečným zajatcům v souladu se Ženevskými úmluvami, takže zaměstnanci táborů se o nich zmiňují pouze jako o zadržovaných.

V koncentračních táborech jsou zadržováni spíše civilisté než účastníci bojů — ačkoli se v mnoha případech, počínaje první světovou válkou a Guantánamem konče, administrativa táborů vůbec nesnažila obě skupiny nějak odlišovat. Děje se tak obvykle na základě rasové, kulturní, náboženské či politické identity zadržovaných, ne kvůli tomu, že by se dopustili něčeho, za co by měli být souzeni — i když některé země tento základní rozpor vyřešily tím, že jejich existenci v souladu s právem učinily v podstatě nemožnou. To neznamená, že by všichni zadržovaní byli nevinní nebo že by se nedopustili kriminálních aktivit namířených proti vládě v rámci jakéhokoli daného systému: spíše je to tak, že nevinní i viníci jsou hozeni do jednoho pytle, aniž se mezi nimi dělá nějaký rozdíl.

Koncentrační tábory jsou dílem státní politiky anebo — a to řidčeji — bývají zřizovány prozatímní vládou během ozbrojeného konfliktu či občanské války. Představují nástroj výkonu státní moci proti občanům, poddaným

v monarchiích nebo jiným osobám, za něž nese vláda určitou míru odpovědnosti. Na rozdíl od vězeňských zařízení jsou v táborech zadržováni vězni, aniž je stanoveno datum jejich propuštění. Pokud takové datum existuje, bylo určeno nahodile a je měněno bez jakéhokoli upozornění.

V případě neveliké skupiny táborů je zadržení určitých osob koncipováno jako ochranné, neboť slouží k tomu, aby určitá skupina osob nebyla vystavena veřejnému hněvu — a někdy takovéto tábory skutečně poskytují ochranu. Častěji je však zadržení označeno za preventivní, aby skupině podezřelých bylo zabráněno v případném páchání zločinů. Jen zřídka nějaká vláda veřejně uznala, že tábory používá jako svévolný prostředek k potrestání, spíše jsou označovány za součást civilizační mise s cílem pozvednout příslušníky údajně podřadné kultury či rasy.

Pokud je hromadné zadržování civilistů bez soudu definujícím rysem táborů, pak je možné rozlišit celou řadu jejich kategorií, přičemž historie mnohých z nich je v čase propojena. V internačních táborech jsou lidé zadržováni buď po pevně stanovenou, nebo naopak časově nevymezenou dobu, zpravidla v důsledku nějaké krize. Tranzitní tábory slouží zpravidla k tomu, aby z nich byli lidé přepravováni do jiných táborů či oblastí. V pracovních táborech se od zadržovaných osob vyžaduje práce, obvykle ve prospěch státu. A ti, kdo byli zadržováni ve vyhlazovacích táborech, jsou zcela odříznuti od obživy a bez okolků vražděni.

Hannah Arendtová, která se zabývá politickou filozofií, rozdělila koncentrační tábory do skupin označených jako Očistec, Podsvětí a Peklo, přičemž sledovala linii vedoucí od internačních zařízení v Nizozemsku přes pracovní tábory v systému gulagu až po nacistické tábory smrti. Avšak takřka všechny koncentrační tábory sdílejí jeden společný rys: vytrhnou člověka z jednoho prostředí, aby ho zasadily do jiného. Zní to jako jednoduchý koncept, oba prvky jsou však jasně odlišeny a jsou i stejně důležité. Tábory vyžadují přemístění určité populace z jednoho prostředí, se všemi průvodními právy, vztahy a napojením na lidskou komunitu. Po vytržení z této pospolitosti následuje nedobrovolné začlenění této populace do prostředí s horšími podmínkami, všeobecně je pak spojeno se zadržením dalších ve společnosti nežádoucích osob, a to pod dozorem ozbrojených strážů. O těchto následných světech Arendtová píše: „Všechny tři typy mají jedno společné: s lidskou masou, která je v nich uzavřena, je nakládáno tak, jako by přestala existovat, jako by to, co se s ní stane, už nikoho nezajímalo,

jako by už byla mrtvá a jakýsi zlý duch se pomátl a bavil se tím, že ji na okamžik zadržel mezi životem a smrtí.“

Zkušenost s koncentračním táborem jen zřídka začíná a končí za ostnatým drátem. Je součástí dlouhého procesu — obvykle začíná zatčením a výslechem, pokračuje cestou do koncentračního tábora, trvajících minuty, dny i týdny, a po propuštění pobyt v exilu nebo životem pod trvalou hrozbou dalšího trestu. Nejhorší okamžiky zatčení zpravidla definují celou další zkušenost. Jean Améry, člen francouzského hnutí odporu a člověk, který přežil Osvětim, napsal: „Kdo byl jednou mučen, zůstane mučeným člověkem.“⁴¹

Typický koncentrační tábor zahrnuje přežívání v komunitě stovek či tisíců lidí, ačkoli v některých případech, zejména v posledních desetiletích dvacátého století, byli vězni rovněž zadržováni v malých skupinkách, aby tak zůstali před světem skryti. Existuje jen málo ostrých dělicích linií, co se týče klasifikace koncentračních táborů, neboť se mohou navzájem prolínat a získávat dvojí identitu. Na některých místech tvořili vězňové odsouzení za zločiny určité procento populace táborů, kam byli posláni, aby dohlíželi na politické vězně a střežili je. Při jiných příležitostech se tak stalo poté, co si odpykali svůj trest, namísto toho, aby byli propuštěni na svobodu.

Jinde zase byly původně utečenecké tábory, sloužící ke zvládnutí masové migrace — často v důsledku válek —, přeměněny v hybridní koncentrační a uprchlické tábory. Po více než jedno století některé země zakládaly běženecké tábory za účelem koordinovaného přidělování jídla a útočiště během krizí. Jelikož však byly tyto tábory zřizovány převážně proto, aby běženci mohli být izolováni a přemístěni do často rizikových a nehostinných oblastí, sloužily pak v podstatě k tomu, aby uprchlíci mohli být zadrženi a odrazeni od překročení hranice. Sloužily tedy jako detenční centra nebo se stávaly permanentním místem výkonu trestu pro ty, kdo nebyli schopni vrátit se domů, a nabývaly tak formu koncentračních táborů. Vzhledem k existenci kategorie uprchlické populace tak není vždy pevně stanovena dělicí linie, která by umožňovala jasnou definici koncentračních táborů.

Rozdíly mezi ranými táborovými systémy a pozdějším modelem nacistických koncentračních táborů vedly historiky, jako je Andreas Stucki, k tomu, aby si položili otázku, zda takto odlišná prostředí a následky lze vůbec společně zařadit do kategorie „koncentrační tábor“.⁴² Zkoumání kompletní škály táborů však ukazuje, že zatímco se mezi nimi vyvinuly

rozdíly v použité taktice a existovala obrovská variabilita ve výsledcích jejich aktivit kvůli omezením, která souvisela s místní kulturou a způsobem vlády, většina těchto systémů povstala z podobných politických krizí a na počátku sledovala i stejné cíle.

2. Na rozdíl od válek, vraždění a krutého mučení dávných věků se historie koncentračních táborů netáhne tisíciletími. Zločinné zákony dávných dob mnohem častěji volaly po vyhnanství, popravách nebo tělesných trestech — jako je pálení rozžhaveným železem či bičování — než po uvržení dané osoby do vězení. Podle mezopotamského kodexu krále Ur-Nammua, zákoníku starého více než čtyři tisíce let, je zabití viníka stanoveno jako nejvyšší trest pro řadu zločinů od krádeže, deflorace vdaných panen až po vraždu. Uvěznění odsouzeného na druhé straně vyžaduje, aby se mu dostalo potravy a přístřeší, což částečně vysvětluje, proč se věznice a tábory objevují až mnohem později.

Zatímco některé pozdější fenomény spojené s tábory, jako je trvalé tetování za účelem identifikace vězňů, se objevily již v časech říše římské, úřady se v těch časech bránily tomu, aby odsouzení dostávali tresty vězení.³ Hromadné uvěznění jako společenský nástroj přišlo v čase továren a veřejných škol, kdy mít přidělenou roli v rámci větší hierarchické struktury, opatřené dozorcí za účelem vynucení pořádku či zajištění účinnosti systému, se stalo součástí každodenního života.⁴ Nucené práce však mají hlubší historické kořeny. Římané odsuzovali své občany k tvrdým pracím na projektech rozvoje infrastruktury nebo v dolech — *damnatio ad metallum* — na základě rozsudků vnesených nad těmi, kdo byli odsouzeni pro spáchání trestného činu.⁵ Ve stejné době zavedly čínské dynastie systém roboty, v jehož rámci musel každý dospělý člověk pracovat pro stát jeden měsíc v roce.⁶ Nevolnická práce nicméně nebyla uvalována jako trest, nýbrž tvořila součást povinností poddaného vůči císaři.

Carské Rusko zavedlo počátkem osmnáctého století stejnou povinnost při budování Petrohradu, při němž zahynuly tisíce rolníků, když vlekli pokácené stromy bažinami, na nichž bylo město postaveno. Později zavedli ruští carové nucené práce jako trest, kdy byli odsouzení posíláni na *katorgu* do vzdálenosti tisíců kilometrů od domova, aby pracovali v drsných sibiřských podmínkách, přičemž měli velmi nejasný právní status. Když

se v roce 1890 Anton Čechov vydal na cestu trvající jedenáct týdnů, aby na vlastní oči spatřil vězně na nucených pracích na ostrově Sachalin, podal podrobné svědectví o utrpení, jehož byl v táboře svědkem. Popisoval, jak děti usínají mezi houfy vězňů vedle svých odsouzených rodičů, spoutaných okovy, a upozorňoval na to, že neexistuje žádná právní definice *katorgy* nebo jejího účelu.⁷ Dědictví roboty a *katorgy* ovlivní místní podobu koncentračních táborů poté, co se ve dvacátém století rozšířily i do samotného Ruska a Číny.⁸

Přímé předchůdce koncentračních táborů, které musíme uvést na prvním místě, je však nutné hledat v souvislosti s Kolumbovou plavbou z roku 1492. Cestu totiž v tomto ohledu razilo právě Španělsko, když v Novém světě zřídilo řadu církevních misí, které svou činnost zahájily již rok po objevení Ameriky a mnohé z nich přetrvaly až do osmnáctého století. V různých časových údobích na rozsáhlém území mezi Kalifornií a Peru probíhala takzvaná *reducción*, politika vyhlazování původního obyvatelstva, jež byla velmi důsledná. Domorodé vesnice byly vypalovány a miliony osob násilně přemísťovány z venkova do nových sídel nebo přímo na pozemky misí. Celý plán pomáhaly realizovat vojenské posádky v nově zbudovaných pevnostech, zatímco jezuité, františkáni a dominikáni „civilizovali“ své svěřence, obraceli je na křesťanskou víru, učili je číst a socializovali je coby Evropany.

Uprostřed tohoto procesu zorganizovaly španělské úřady takzvanou valladolidskou disputaci, oficiální spor o to, zda jsou indiáni lidskými bytostmi, nebo „přirozenými otroky“.⁹ Po jejím ukončení, kdy obě strany sporu tvrdily, že dosáhly vítězství, Španělsko politiku *reducción* ještě zesílilo. Soustředění poblíž misí, často zavšivených a vyznačujících se krutými podmínkami, měli domorodci jen malou šanci na přežití, neboť čelili smrtelným epidemiím tyfu či černých neštovic, zavlečených sem z Evropy.

Přesun původního obyvatelstva z východní poloviny Severní Ameriky začal později než španělské úsilí vyvíjené s tímž cílem, byl však stejně brutální. Dlouhá řada ozbrojených konfliktů, které vešly do dějin jako indiánské války, zuřila od americké války za nezávislost s přestávkami až do devatenáctého století, a pak i v celém jeho průběhu. S použitím různých forem úplatků a čirého nátlaku se vlády USA snažily ve třicátých letech devatenáctého století vypudit celé indiánské kmeny z jejich původního území a přemístit je na jihovýchod země. Během série násilných přesídlení,

probíhající v rámci nechvalně známého exodu pojmenovaného Slzavá stezka, byli Čerokiové zadržováni v tranzitních táborech, v nichž řádila úplavice, aby byli následně přinuceni putovat dále na západ do indiánských rezervací v dnešní Oklahomě.⁴⁰

Mnozí z nich se pokoušeli uniknout, byli však chyceni. Důstojník pověřený velením pevnosti Fort Hetzel v Georgii podal do hlavního stanu armády v květnu 1838 hlášení o svém úsilí vystopovat prchající indiány: „Začal jsem zajišťovat indiány dvacátého šestého. Uvěznil jsem jich 425 nebo možná 450. Myslím, že když jsem se zmocnil význačných členů rodin, kterým jsem dal na frak, dostanu jich teď, kolik budu chtít... Utíkali při každé příležitosti, co se jim naskytla.“⁴¹ Cestou zemřelo na čtyři tisíce Čeroků, přičemž celý pochod nepřežilo více než deset tisíc příslušníků přesídlených indiánských kmenů.

Také Kanada nahnala původní obyvatelstvo do rezervací a v některých oblastech přinutila místní populaci, aby si požádala o cestovní doklady, pokud by chtěla opustit přidělené území — navzdory skutečnosti, že systém propustek nemá žádný právní základ v indiánském zákoně či trestním zákoníku.⁴² Ačkoli neměly k dispozici výkonnější mechanismy, které by umožňovaly klasické uvěznění, předznamenaly indiánské rezervace z devatenáctého století a dávné španělské mise příchod systému koncentračních táborů.

3. Ona jiskra, která na konci devatenáctého století zažehla imperiální vůli ke zřizování koncentračních táborů, může být spatřena v americké občanské válce, přelomovém konfliktu, který jednou provždy změnil nakládání s civilisty při ozbrojeném střetu. Krutosti, jež byly páčány v konfedačním zajateckém táboře v georgijském Andersonvillu, v němž zemřelo na třináct tisíc amerických vojáků, jsou někdy pokládány za předzvěst koncentračních táborů pro civilisty, které se objevily záhy poté. Vznik táborů později v témže století je dán stejně tak teoretickým přístupem armády Unie k válce, jakož i skutečnou vojenskou taktikou použitou za účelem dosažení vítězství.

Kodex sepsaný právníkem Francisem Lieberem v roce 1863 a přijatý americkou armádou se vůbec poprvé v dějinách pokusil modernizovat pravidla vedení války. Výslovně odmítal mučení a předkládal návrh, jak

humánně nakládat s nevojenskými osobami, avšak nedostatky v postupech vůči ozbrojencům číhajícími v záloze a obavy, aby armáda neměla příliš svázané ruce, ponechaly příliš mnoho prostoru pro používání brutálních metod. V čase povstalecké války Lieberův kodex povoloval velitelům vypovědět či uvěznit „neloajální občany“, dokonce i ty, „o nichž se vědělo, že sympatizují s povstáním, aniž by ho aktivně podporovali“.¹³ Velitelům bylo rovněž povoleno, aby dohlíželi na přísahy věrnosti, přičemž měli k dispozici širokou škálu trestů pro ty, kdo je odmítli složit. Ačkoli mělo být učněno vše pro to, aby byli během povstání ušetřeni loajální občané, Lieber do svého kodexu vepsal, aby bylo břemeno války rozloženo nerovnoměrně v případě těch, o nichž se soudí, že se loajálně nechovali.¹⁴ Všechny tyto prvky se později stanou klíčovými při budování koncentračních táborů.

Dopady Lieberova kodexu byly během samotné občanské války omezené, vytvořily však základ toho, jak se bude americká armáda chovat v budoucnu. Lieberovy myšlenky představovaly rozumný postoj k zákazům určitých válečných zločinů, jako je mučení a trávení vězňů, nicméně legitimizovaly téměř vše ostatní. Krátce po válce převzalo tento kodex takřka beze zbytku Německo. Vyváženost jistých, byť omezených humanitárních záruk a širokých pravomocí, jaké kodex poskytoval armádě v časech války, poskytla inspiraci podobným právním úpravám ve více než desítkách dalších zemí.¹⁵ V následujících desetiletích sloužil Lieberův kodex také jako východisko při rozvoji mezinárodního práva týkajícího se vedení válek, nejdříve v roce 1899 v případě Haagské úmluvy a poté Druhé Ženevské úmluvy z roku 1906. I když společně přijaly zničehonic objevený právní základ, nebyly národy světa ještě po dlouhá desetiletí schopny náležitě reagovat na případy civilistů, kteří se neúčastnili bojů, ani předvídat, jak zásadní roli budou koncentrační tábory hrát ve válce.

Americká občanská válka legitimizovala tábory v jiném ohledu. V rozkaze generálmajora Williama Tecumseha Shermana z roku 1864 stálo, že jeho kavalerie by při svém tažení Virginii měla zadržet všechny civilisty mužského pohlaví mladší padesáti let „jako válečné zajatce, a ne jako zajaté civilisty“, čím vytvořil základní rozpor, když osud civilního obyvatelstva přímo podřídil válečné strategii.¹⁶ Sherman následně institucionalizoval totální válku, při níž vše pod sluncem včetně civilistů a jejich majetku může být použito pro vojenské účely a osobní vlastnictví je ničeno za účelem získání strategické výhody.

V posledním roce války zpustošilo vojsko generála Philipa Sheridana údolí řeky Shenandoah ve Virginii a generál Sherman se vydal na proslulý Pochod k moři napříč Georgií a Jižní Karolínou. V obou případech armáda vypalovala a plenila nejenom vojenské statky a materiál, nýbrž ničila také domy, obchody a úrodu civilního obyvatelstva. Jeden důstojník si během Sheridanova pochodu poznamenal: „Země zanechaná za našimi zády je úpějí divočina, naprostá spoušť.“¹⁷

Ochota ničit vše byla čímsi novým: taktika obou generálů ohromila a inspirovala generace nejvyšších důstojníků po celém světě. Pět let po skončení občanské války vyzval Sheridan pruské vojsko, aby při nakládání s civilisty nepřátelského národa používalo nevybíravější metody než doposud. Jako host pruského státníka Otto von Bismarcka během války s Francií v roce 1870 podporoval strategii, při níž je „obyvatelstvu způsobeno takové utrpení, že musí toužit po míru a přinutit svou vládu, aby jej přijala. Lidu nesmí ve válce zbýt nic než oči pro pláč“.¹⁸

Zatímco mnozí argumentovali nezbytností použít při prosazování jednoho z nejvznešenějších cílů v historii — skoncování s otroctvím v Americe — brutální strategii, všeobecné přijetí Shermanových a Sheridanových metod znamenalo, že stejná taktika bude záhy na mnoha místech ve světě nasazena k celé řadě mnohem méně ušlechtilých účelů. Cílem se stalo prosazování zdrcujícího vítězství bez jakýchkoli ústupků a vyjednávání, a k trestání civilního obyvatelstva pro potřeby vojenské strategie, sloužící ke zlomení odporu nepřítele, tak docházelo znovu a znovu.

Historik Jonathan Hyslop analyzoval, jak nárůst profesionalizace důstojnických sborů, probíhající v devatenáctém století, měl všude ve světě paradoxně za následek zvýšenou brutalitu vůči civilistům a podpořil vzešup koncentračních táborů. Zmiňuje rovněž koncept výjimečného stavu (*Ausnahmezustand*), popsany generálem Juliem von Hartmannem v sedmdesátých letech devatenáctého století, kdy autor vysvětluje, jak skutečnost, že nějaká země je ve válečném stavu s jinou, odstraňuje všechny právní překážky a omezení platná v mírových časech.¹⁹ Zašla bych ještě dále a poukázala na to, že pokud jsou extrémní opatření brána za běžná, jeví se trestání civilistů nejenom čímsi přípustným, nýbrž také nezbytným při jakémkoli válečném tažení, jehož cílem je dosažení vítězství.

4. Finálními prvky procesu, který umožnil zrod koncentračních táborů, byly inovace, jež přišly v druhé polovině devatenáctého století. Veřejné zdravotnictví, sčítání lidu a zefektivnění byrokracie v tomto procesu sehrály roli a stejně tak i vynálezy, jako je ostnatý drát nebo automatické zbraně.

V oblasti zdravotnictví začaly vlády hrát jistou roli při prosazování hygienických opatření a ochraně populace před nemocemi a rovněž při „sčítání lidu“ vedeném s cílem zjistit stavy populace. Takzvaná zárodková teorie o původu nemocí odhalila příčinu řady nákaz i to, jak se choroby šíří — byl to triumf racionálního bádání. Táž racionalita a osvícenský smysl pro efektivitu však mohou být přimíchány do směsice iracionálních obav a nevzdělanosti a zaútočit na ty, na něž je pohlíženo jako na níže postavené a podřadné osoby. Po několik desetiletí studovali američtí sociologové příslušníky rozvětvené imaginární rodiny, kterou nazvali Jukeovi, kdy se zprvu snažili dokázat, že prostředí, v němž člověk vyrůstá, a chudoba hrají ústřední roli v procesu vytváření zločineckých návyků, nakonec však došli k závěru, že výzkum prokázal správnost teorie, že slaboduchost a morální zkaženost jsou dědičné. Opatření přijatá v oblasti veřejného zdravotnictví stála u zrodu myšlenky, že stát může za jistých okolností hrát represivní roli při ochraně občanů tím, že se bude snažit kontrolovat šíření nemocí a vynucovat si dodržování zdravotního kodexu.

Průmyslové inovace zahrnovaly používání ostnatého drátu, který byl patentován a uveden do hromadné výroby v sedmdesátých letech devatenáctého století a okamžitě našel uplatnění ve válkách. Zákopy, okopy a pevnůstky obehnané spleť ostnatého drátu změnily taktiku na válečném poli, zpomalily útoky jízdy i postup pěchoty. Nový vynález byl nicméně velmi efektivní nejenom při odrážení nepřítele, stejně dobře posloužil k zadržování zajatců.

V roce 1898 vyšel jako součást sbírky říkadel pro děti kuplet Hilaireho Belloc zasměšňující moc britského impéria v Africe, autor napsal: „Ať už se stane cokoli, my máme / Maximův kulomet, zato oni ne.“ Ostnatý drát, s jehož pomocí byli lidé vězněni v táborech, navíc brzy doplnily automatické zbraně a zajistily nad nimi dokonalou a ničivou kontrolu. Ostnatý drát společně s automatickými zbraněmi nakonec umožnily, aby hrstka strážných zadržovala po libovolnou dobu obrovské množství vězňů. Válečné strategie učinily věznění civilistů přípustné, a zničehonic bylo též uskutečnitelné. Kruté zacházení s civilisty nebylo v tomto ohledu ve světě

praktikováno jen vůči domorodé populaci, nýbrž též vůči obyvatelstvu amerického Jihu a stejně tak i Evropanům.

Při zpětném pohledu se zdá být zrod koncentračních táborů takřka nevyhnutelný. Takovýto pohled však s sebou přináší rovněž schopnost nahlížet na celou věc z morálního hlediska, jež v daném časovém údobí chyběla. Koncentrační tábory vždy skýtají iluzi snadného řešení jak pro ničemý, tak pro ty, kdo jsou stíženi krátkozrakostí. Pokud by bylo v reálném čase snadné pochopit, jakou hrozbu tábory představují, přinejmenším ti, co si neviděli na špičku nosu, by projevovali menší sklon k podpoře jejich zrodu.

Koncentrační tábory jsou ve svém jádru fenoménem moderní doby a jako jeden z příkladů inovativních řešení ve sféře násilí patří do společnosti atomové bomby. Stejně jako již před zahájením procesu vývoje jaderné zbraně existovaly také jiné druhy bomb, měly své předchůdce i koncentrační tábory, které však představovaly záměrné vyhocení a přeměnu předchozích taktik. V obou případech si ti, kdo daný proces sledovali, uvědomili, že z láhve byl vypuštěn nebezpečný džin, ani v jednom případě si však nedokázali představit, co vše bude následovat.

5. Leona Tokerová, badatelka v oblasti krásné literatury, píše, že zásluhy, které se Alexandru Solženicynovi připisují za psaní o sovětských gulazích, spočívají v tom, že „poskytl širokou základnu pro polemiku, která je velmi blízko tomu, aby mohla zastoupit norimberské procesy“.²⁰ Tam, kde není očekáván žádný proces, se může věci chopit spisovatel či spisovatelka. Pokusila jsem se identifikovat případy, v nichž tábory sehrály, ať již záměrně, či nikoli, určitou roli při ochraně vězňů. Alespoň tedy na chvíli, jako tomu bylo v případě některých internačních táborů za první světové války, jež uchránily muže schopné nosit zbraň před nuceným odvodem, stejně jako před ještě větším nebezpečím, totiž že zahynou v boji. Dokonce i zde však důkazy shromážděné v této knize jednoznačně znamenají odsudek samotné myšlenky vzniku koncentračních táborů.

V posledních letech se uprchlické tábory kvůli válečným konfliktům zaplnily hned na několika kontinentech. Od Calais a Nauru až po rozsáhlé syrské komplexy běženeckých táborů, stejně jako v detenčních centrech pro imigranty v USA a Izraeli končí právě ti nejzranitelnější lidé na světě, často lapeni v podmínkách notně připomínajících koncentrační tábory.

Dokonce i bez aspektu nuceného přesídlení, tak vrozeného koncentračním táborům, jsou životní podmínky panující na Západním břehu Jordánu a připomínající ghetto ve stejné míře problematické — ne proto, že by zde docházelo k vyhlazování, nýbrž z důvodu dlouhodobé izolace a nezbytnosti podřídit se kontrole cizí moci. To vše společně s ohromující mírou hromadného věznění v USA, zejména co se týče Afroameričanů, představuje význačné náměty k zamyšlení, které pro svou rozsáhlost nemohly být zahrnuty do této knihy.

Je snadné demonizovat země, které se uchýlily k budování koncentračních táborů, a odsuzovat jejich občany jako monstra bez tváře. Bližší pohled na historii však odhalí, že takřka každý národ v určitém okamžiku sáhl po koncentračních táborech, ačkoli míra, s jakou jednotlivé populace tuto myšlenku přijaly, a ničivé následky, jež různé systémy táborů přinesly, se nesmírně liší. Projevuje se tendence, že nejhorší dopady táborů jsou mírněny ve svobodnějších společenských systémech, kde mají právní řád a zákonodárny sbor více příležitostí jednat. I relativně zdravá demokracie je však schopna zřízovat tábory stejně jako nejzkorumpovanější komunistická společnost nebo vojenská diktatura, někdy s děsivými důsledky.

Až na několik málo výjimek byly tábory vytvářeny, aby reagovaly na nějakou reálnou krizi. Mállokdy se to však setkalo s úspěchem, zpravidla přitom byly napáchány takové škody, že dalece zastínily původní krizi. Mechanismus fungování táborů nicméně v prvních letech zůstával velmi podobný. Dokonce i nejbizarnější genocida, založená na promyšleném zadržování vězňů — totiž systém táborů ve třetí říši —, začala velmi podobně jako mnohé jiné.

Nemám v úmyslu omlouvat ani vůdčí osobnosti, ani jejich stoupence a vůbec všechny, kdo se dopustili válečných zločinů či krutostí v čase míru. Spíše chci jen naznačit, že stojí za to věnovat pozornost dějinným událostem, během nichž se koncentrační tábory zrodily. Tábory upadly v nemilost, jen aby znovu povstaly z popela. Jako nějaký lstivý virus se vyvíjejí, aby přežily. Ve svém jádře je pokušení použít hromadné věznění civilistů v kterékoli z jeho forem stejně kontraproduktivní, jako nehumánní.

Filozof Giorgio Agamben napsal, že koncentrační tábory slouží jako místo exilu pro ty, již byli uznáni coby bytosti vlastníci jen „holou existenci“, a nevedou tedy smysluplný, hodnotný život — lidi nehodné uznání před zákonem či řádného procesu. Tvrdí, že koncentrační tábory postupně

nahradily města coby dominantní sociopolitické struktury moderní doby.²⁴ Solženicyn používá metaforu metastázy, aby popsal rakovinné bujení sovětského gulagu, a dokonce i dnes se tábory a myšlenky, které je zplodily, dál šíří a množí. Aniž bychom si uvědomili, jak koncentrační tábory postupně zamořily dvacáté století, zplodí podněty, jež k nim vedly, jen další věznění ve století jedenadvacátém. Když se zamyslí nad celou historií táborů od jejich zrodu až po přítomnost a prozkoumají jednotlivé fáze jejich vývoje, možná se budoucím badatelům podaří přijít na to, jak se jim vyhnout. Pro země a osoby, jejichž příběhy jsou zde vyprávěny, je již pozdě.

Náš výčet se táhne od Kuby a Jižní Afriky na přelomu dvacátého století a putujeme při něm napříč zeměkoulí, abychom nakonec dospěli zpět na břeh Guantánamské zátoky o jedno století později, kde se z trajektu v místě, na němž do moře vbíhá Fisherman's Point, vyloďují zajatci v okovech, oranžových kombinézách a brýlích s tmavými skly, znemožňujícími cokoli vidět, a pak jsou, nikým nespátráni, odváženi kolem pomníku Kryštofa Kolumba, podél břehu, na němž se v roce 1898 vylodila americká námořní pěchota, kolem kaktusů, korálových útesů a leguánů o velikosti menšího psa vzhůru po cestě, kde na ně čeká tábor X-Ray se svými drátěnými klecemi s betonovou podlahou.

Příběh pokračuje, jak začal, poslední kapitola v životopise špatného nápadu.